

Тилебалиева Сейил Джумакадыровна
И. Арабаев птындагы КУУнун Лингвистика кафедрасынын магистранты
Тилебалиева Сейил Джумакадыровна
Магистрант кафедрасы лингвистика КГУ И.Арабаева
Tilebalieva Seyil Jumakadyrova
Master student of the Department of Linguistics of KSU I. Arabaeva

**АНГЛИС ТИЛИНИН
ТҮС БЕРҮҮ КОМПОНЕНТИ БАР ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРИ ЖАНА
АЛАРДЫН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЭКВИВАЛЕНТТЕРИ**

**ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КОМПОНЕНТОМ ЦВЕТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ
ЭКВИВАЛЕНТЫ НА КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ**

**ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COLOR COMPONENTS
AND THEIR EQUIVALENTS IN KYRGYZ LANGUAGE**

Аннотация: Макалада англис тилиндеги түс берүүчү компоненти бар 80 фразеологиялык бирдик талдоого алынды. Фразеологиялык бирдиктердин семантикалык компоненти, англис тил дүйнөсүнүн түстүү сүрөтүнүн өзөгү, тематикалык топтордун жалпы моделдери, түстөрдү берүү компоненти менен фразеологиялык курамдын семантикалык уюштурулушу каралат.

Аннотация: В статье подвергаются анализу 80 фразеологических единиц английского языка, имеющих в своем наименовании компонент цвета. Также рассматриваются семантическая составляющая фразеологических единиц, ядро цветовой картины мира английского языка, общие модели тематических групп, семантическая организованность фразеологического состава с компонентом цветообозначения.

Abstract. The article analyzes 80 phraseological units of the English language, which have a color component in their name. The semantic component of phraseological units, the core of the color picture of the world of the English language, general models of thematic groups, the semantic organization of phraseological composition with a component of color designation are considered.

Негизги сөздөр: фразеологиялык бирдик, түс берүүчү фразеологизмдер, фокалдык түстөр.

Ключевые слова: фразеологическая единица, категория цветообозначения, фокальные цвета.

Key words: phraseological unit, category of color designation, focal colors.

Тилдердеги окшоштуктарды жана айырмачылыктарды табууга багытталган тилдерди салыштырып изилдөө азыркы тил илиминин актуалдуу маселеси болуп саналат. Ушуга байланыштуу өзгөчө кызыкчылык тигил же бул элдин жашоосунун, анын маданиятынын, салтарынын жана менталитетинин өзгөчөлүгүн даана чагылдырган фразеология жаатындагы изилдөөлөрдү айтууга болот. “Фразеология” деген термин грек тилиндеги *phrasis - туюнтма*, ойду өзгөчө туюндуруучу кептин чакан түрмөгү, ал эми *logos-сөз, түшүнүк, илим* деген сөздөрүнөн алынган. Бул термин азыркы учурда тигил же бул тилдеги өзгөчө туюнтмаларды окутуу үйрөтүүчү тил илиминин бир тармагы. “Фразеология” терминин Швейцариянын

окумуштуусу Ш. Балли киргизген, анда ал “байланыш айкаштарын изилдөөчү илим”- деп түшүндүргөн. Ага карабастан, башка авторлор ар кандай аныктамаларды берип келишкен, ар бир аныктама фразеологизмдин негизги маңызын белгилеген — алардын семантикалык биримдигин, маанисинин туруктуулугун айгинелешет[1,с.24-53].

Англис тилинде түс берүү компоненти бар фразеологизмдер маанилүү ролду ээлейт. Адамдын дүйнөнү түс аркылуу таануусу эзелтен бери келе жаткан көрүнүш. Түстөр (кийим, улуттук белгилер, каада-салттар, буюмдар) аркылуу адамдын маанайын, сезимдерин жана жашоосунда болуп жаткан маанилүү окуяларды аныктоого болот. Түс аркылуу берилген үрп-адаттардын негизинде, мисалга алсак, элдин тарыхый калыптанышын изилдөөгө жана элдик баалуулуктарды аныктоого болот [2,с.100-102].

Фразеологизмдерди которуу ыкмасы баштапкы тил менен котормо тилдин бирдиктеринин ортосундагы байланышына жараша болот. Азыркы лингвистикада мындай өз ара байланыш үч типке бөлүнөт:

1)Которулуп жаткан тилде ФБ толук шайкеш келет. Демек, ФБди которуу ага бекитилген эквиваленттин негизинде жүзөгө ашырылат: Red as blood — *кандай кызыл, кыпкызыл, кызыл жаян болуу*; Black as coals — *көмүрдөй кара, капкара, казандын көөсүндөй, ширидей кара, ынды кара*.

2)Экинчи группадагы ФБ толук эмес эквиваленттер же аналогдору түзөт: Black ice – *көк жылгааяк, темир аяз*.

Things look bad — *ши жаман, базары түштү, амалынын кеткени*; As white as a ghost — *арбактай ак, ач арбактай* ; White witch — *ак бакшы*;

3)Которулуп жаткан тилде ФБ шайкеш келбейт, фразеологизмдерди которууда аналогду издөө ыкмасы эквиваленттерди тандоо ыкмасына караганда бир кыйла кеңири таралган: black sheep – *журт безер, шүмшүк*; Black mail - *керегени баса көктөө, кокон пешке салып коркутуу, омууроого салуу*.

Макалада англис тилиндеги түстүү компоненти бар 9 топ, 80 фразеологиялык бирдик тандалып алынды: «black», «blue», «brown», «green», «grey», «red», «pink», «white» жана «yellow». Тандалып алынган фразеологизмдерди талдоонун натыйжасында, төмөнкү жыйынтык чыкты: англис тилинин лингвокультурологиясында кызыл, көк, кара, ак, жашыл, кызгылт түстөрү үстөмдүк кылат. Негизги, фокалдык түстөр болуп кара, көк, күрөң, жашыл, боз, кызыл, кызгылт, ак жана сары түстөр саналат. Макалада саргыч(кызгылт сары) жана кочкул-кызыл (фиолетовый) фокалдык түс камтылган эмес, анткени бул түстөр менен фразеологиялык бирдиктер аныкталган эмес.

Көк түс чексиздикти, түбөлүктү жана чындыкты туюндурат. Көк түс - блюз деп аталган кайгынын жана кайгылуу музыканын түсү. Көк – падышалык бийликтин, асыл тукумдун түсү болуп эсептелинет. Баардык түс берүү фразеологизмдеринин ичинен эң көп бөлүгүн ээлеген көк түсү 14 ФБ түзөт.

Once in a blue moon – абдан сейрек деген мааниде, “*төөнүн куйругу жерге тийгенде*”.

Out of the blue – күтүүсүздөн деген мааниде, “*булуттан чыккан айга окшоп*”, “*иттин мурдунан түшкөндөй*”[5,с.214].

Blue pencil – текшерүү, көрүү, көзөмөлдөө деген мааниде, “*изине түшүү*”.

Blue-eyed boy – сүйүктүү деген мааниде, “*ыйманы ысык*”.

A bolt from the blue – күтүлбөгөн жерден деген мааниде, “*каш-кабактын ортосунда*”, “*суу сепкендей болуу*”, “*кирпик какканча*”.

Blue blood – аристократ, байманап деген мааниде, “*ак сөөк*”.

Blue ribbon– жогорку сапаттагы, биринчи класстагы; атайын тандалган деген мааниде, “жүнү тирүү”, “жигиттин гүлү”.

Talk a blue streak – көп сүйлөө, бат сүйлөө, маныз деген мааниде, “оозу жабылбайт”, “жаагы ачылуу”, “мээсине чай кайнатат”, “жаак этин жеп”, “тили буудай куруйт”, “бир эрди менен көктү, бир эрди менен жерди шыпырган”[3,с95].

Feel blue–кайгылуу, капалуу деген мааниде, “Асанкайгы”, “кабагына кар жааган”, “маңы жапыз”.

Blue in the face –чарчап-чаалыгуу, чарчоо деген мааниде, “алынан таяу”.

Blue collar–жумушчу деген мааниде, “кара жумушчу”.

To get/have the blues –кайгыруу деген мааниде, “маанайы пас”, “жесириин жерге салуу”.

Blue funk –өтө коркунучтуу абалды түшүндүрөт, “ийнинен дем алуу”, “көзүнөн чаар чымын учуу”, “миздүү кылычка түшүү”, “мылтыктын оозунда, кылычтын мизинде”.

To burn blue –жаман жышаан деген мааниде, “кара жолтой”, “жаман айтпай жакшы жок”, “жан уяда жака колдо болуу”[5,с.148].

Кара түс берүүчүфразеологизмге 13 ФБ каралган, black (кара) – түндүн, өлүмдүн,өкүнүү, күнөөнүн символу катары туюндурулат.

Black guard –шылуун деген мааниде, “баш териси бузук”, “кара мүртөз”, “жүзү кара”, “жалаң жүз”, “капкан бузуп,тузак үзгөн”.

Black ice – абдан суук деген мааниде, “көк жылгаяк”, “темир аяз”.

Black mail – кысым же коркутуу жолу менен адамга таасир этүүгө аракет кылуу, “керегени баса көктөө”, “кокон пешке салып коркутуу”, “омуроого салуу”.

To put the black on smb. – шантаж кылуу деген мааниде, “бетине көө сыйпоо”, “бетине көө жабуу”.

A black look – мээримсиз, муңайым, оор көз караш деген мааниде, “көзүнүн агын чыгаруу”, “жаман көзү менен кароо”.

Be in the black–пайда көрүү, чыгым жок деген мааниде, “казаны да май, кашыгы дагы май”, “башынан майы агуу”.

Black and white -ак-кара, кара же ак; жакшы жана жаман, ооба же жок деген мааниде, “ак-кара”, “жамандык-жакшылык”, “айдын он беши кара,он беши ак”, “ак-караны ажыратуу”.

Put something down in black and white –бир нерсени так жазуу деген мааниде, “айдан ачык”, “алаканга салгандай”.

Black and blue–денеси көгөргөн деген мааниде, “көк ала”.

Black out-аз убакытка ээсин жоготуу деген мааниде, “ээсин жоготуу”, “алдан тайып жыгылуу”, “кара басуу”[7,с.247].

Black sheep–элден башкача адам, коом ичинде жаман адам деген мааниде, “суук тумшук”, “журт безер”, “шүмшүк”.

Pitch black/black as coal–абдан кара деген мааниде, “көмүрдөй кара”, “казандын көөсүндөй”, “ширидей кара”, “ынды кара”.

Pot calling the kettle black–сөзмө-сөз “казан казанды кара деп атайт” деп которулат, “жылкына карап ышкыр”, “жуурканга ченеп бутуңду сун”.

Кийинки маанилүү түс – **Red** (кызыл), 15 фразеологиялык бирдикти камтыйт, кызыл - оттун, жигердүү эркектин, согуштун, агрессиянын, коркунучтун, эмоциялардын, кумарлануунун, жандуулуктун, ден-соолуктун жана жаштыктын символу.

Red blood –күч, кайраттуулук деген мааниде, “көк жал”, “жолборс жүрөк”, “алп билек”.

Red sock – от, жалын деген мааниде, “көк жалын”.

As red as a cherry (as a rose) – кызгылт, бети кызарган деген мааниде, “оттой кызыл”, “бетинен каны тамган (адамга карата)”, “бетине кан жүгүрүп”.

To catch (take) smb. red-handed – бирөөнү кылмыш үстүндө менен кармоо деген мааниде, “аягы асманга чыгуу”.

Red as a beetroot (red as a beet) – сөзмө-сөз кызылчадай кызыл, “чыйкандай кызыл”.

To paint the town red – майрамдоо, жыргап-кууноо, оюн-зоок ойноо деген мааниде “доорон сүрүү”, “даң салуу” [5, с. 129], “сайран куруу”.

Red tape – бюрократия, иш кагаздары деген мааниде, “кагаз иш”, “иш кагаздары”.

Roll out the red carpet – салтанаттуу кабыл алууну уюштуруу, сөзмө-сөз “кызыл килемди жайуу”. Америкалык англис тилинде бул идиома Голливуддун жашоосунан келип чыккан. “Төшөктөй төшөлүү”, “таманына май төшөө”.

Be in the red – карыз бар деген мааниде, “карызга малынуу”, “берээри бар”.

Ears are red – уялганынан кызаруу деген мааниде, “кара бет болуу”, “иттин арткы шыйрагындай болуу”, “бир бозоруп, бир кызаруу”, “жети омурткасы жерге кируу”.

Like waving a red flag in front of a bull – сөзмө-сөз “буканын алдына кызыл чүпүрөктү булгалагандай” деп которулат, “Ажыдаардын куйругун басуу” “жибин тартып көрүү”.

Red herring – негизги маселени алаксыткан маанисиз нерсе, убакытты текке кетируу деген мааниде, “мөөрөп кетүү”.

Red-blooded – (оозеки) чечкиндүү, кайраттуу, тайманбас деген мааниде, “башын саюу”, “башын тигүү”.

Be/go on a red alert – “коркунучка туруштук берүүгө даяр туруу” деген мааниде, “башын саюу”.

To see red – “ачуулануу” деген мааниде, “заарын чачуу”, “бөйдөй куруу”, “зыгыры кайноо”, “жаагынан түгү чыгуу”, “жаалы катуу”, “жаны караруу”, “жаны күйүү”, “жер сабоо”.

Андан кийин **Green** (жашыл) түсү - бул түстө 11 фразеологиялык бирдик бар. Жашыл түсү - оң маанини билдирүүчү түс.

To keep the bones green – “ден соолугу чың деген мааниде, “алты саны аман”.

A green old age – улгайган адамдарга айтылуучу фраза, “бактылуу карылык”, “балпайган абышка-кемпир”, “аяк басуу”, “өмүрдүн кышы кирүү”, “өмүрү өр таянуу”.

In the green – күчкө толуп турган курак, “жигиттин гүлү”, “жүнү тирүү”.

Green with envy – “көрө албастык” деген мааниде, “ичи тардык”, “алкы бузук”, “ич күйдүүлүк”.

Get the green light – жолу ачылуу, бир нерсеге уруксат алуу деген мааниде, “акжол”, “ак жолу ачылуу”, “тузу көтөрүлүү”.

Green thumb – багбанчылыкка жана өсүмдүктөр менен иштөөгө таланты бар адамдарга айтылган фраза, “колунан бары келген”; “колунан көөрү төгүлөт”, “бармагынан бал тамган”, “колдон суурулган”.

Green – жаш, тажрыйбасы аз адамдарга айтылуучу фраза, “балапан жүнү бата элек”, “балтыр эти толозлек”, “багалчагы катуу”, “бобую катуу”, “бокосу ката элек” [5, с. 5].

To look green around the gills – ден соолугу начар адамга карата айтылуучу фраза, “кебетеси купкуу болуп”, “кебетеси кетип”.

Green-eyed monster – “кызгануу” деген мааниде, “жүрөгү тар”.

Green horn – тажрыйбасыз же ишенчээк адам деген мааниде, “ак койдон аңкоо, боз койдон момун”, “ак кол”, “ак чүч”.

Green hand – коомдо жаңы адам, тажрыйбасыз адам деген мааниде, “жүнү бош”, “чөп көчүк”, “ысык эле жаны бар”.

White (ак) түсү, бул топто 9 фразеологиялык бирдик бар, ак түсү- үмүттүн, жакшылыктын, тазалыктын, чындыктын, күнөөсүздүктүн символу. Англис тилинин символикасында ак түс ыйыктык, тунук акыл, кыялдануу, бакыт жана кубаныч менен байланыштуу.

White day – сөзмө-сөз ак күн, ачык күн деп которулат. “*Жолуң ачык болсун!*”, “*ак жол тилөө*”, “*ак жолу ачылуу*”.

As white as a chalk (as driven snow, as milk, as snow, as wool) – кардай аппак, аппак деген мааниде, “*сүттөй ак*”, “*быштактай ак*”.

Every white has its black and every sweet its sour – жаманадык менен жакшылык жанаша жүрөт, кемчилиги жок адам болбойт деген мааниде, “*айдын он беши ак, он беши кара*”

Whiter than white – кынтыксыз, таза, чынчыл адамга карата айтылган фраза, “*ала жипти аттабаган*”, “*жүрөгүндө кара жок*”, “*жүрөгү таза*”, “*ак жүрөк*”, “*жайдак төш*”, “*көңүлүндө кири жок*”.

A white elephant – “кыйратуучу керексиз мүлк, жүк; пайдасы жок белек” деген түшүнүктөрдү билдирет, “*ашка жүк, башка жүк*”, “*саны бар, сапаты жок*”, “*беи тыйынга турбаган*”, “*кунары жок*”.

As white as a ghost/sheet – өңү өтө кубарган адам ушундайча сүрөттөлөт (“ghost” сөзү “арбак” дегенди билдирет). Адатта, мындай кубаруу коркуу же катуу чочугандан улам келип чыгат. “*Сүттөн ак*”, “*ач арбактай*”, “*кан-сөлү жок*”, “*каны качуу*”.

White envy – “ичи тардык менен коштолбогон каалоо” деген мааниде, “*ак шайтан*”.

White frost – аяз, суук, үшүк деген мааниде, “*ит өлгөндөй суук*” “*ичтен алып солкулдатуу*” “*темир аяз*” [6, с. 272], “*кыштын кыраан чилдеси*”.

White sepulcher – эки жүздүү адамга карата айтылган фраза, “*ичтен жеген курттай*”, “*ичинде аласы бар*”, “*ичинде кара чаар жыланы бар*”, “*кирээри- эл, чыгаары- жоо*”, “*оң карама*”.

Pink (кызгылт) - бул топтун ичинде 5 фразеологиялык бирдик бар. Бул түс фразеологиялык бирдиктерде оң мааниге ээ.

To be in the pink – күчү толуп тургандагы курак, ден соолугу чың адамга айтылуучу фраза, “*алчы-таасынан жаңылбаган*”, “*алты саны аман*”.

The pink of perfection – кемчиликсиз, эң мыкты деген ойду туюндурат, “*ай десе аркы жок, күн десе көркү жок*”, “*алдына ат салдырбаган*”, “*биттин ичегисине кан куйган*” [4, с. 8].

In the pink (in the pink of condition, in the pink of health) – ден соолугу жакшы дегенди туюндурат, “*дени сак*”, “*алты саны аман*”.

Be in the pink – ден соолугу мыкты деген мааниде, “*алты саны аман*”, “*куландан соо*”.

Be tickled pink – бактылуу, көңүлү жайдары адамга айтылуучу фраза, “*кара жер тардык кылуу*”, “*бити битине батпоо*”, “*бою жибүү*”.

Yellow (сары) компоненти менен 5 фразеологиялык бирдик аныкталды.

As yellow as a crow’s foot – абдан сары деген мааниде, “*сары майдай сапсары*”.

Yellow as gold – сөзмө-сөз “алтындай сары” деп которулат, “*сары быштак*” [5, с. 500].

Yellow dog – “куу, коркок адам” деген мааниде, “*көлөкөсүнөн коркуу*”, “*коён журок*”, “*ары жок*”, “*дини кара*” [5, с. 131], “*кыяң кески*”.

Yellow streak – коркок же чыккынчы адамга карата айтылуучу фраза, “*коён жүрөк*”, “*энесин да сатканга даяр*” “*ичтен жеген курттай*”.

Yellow-belly – (сленг) коркок деген мааниде, “*коён журок*”, “*мышык болуу*”, “*суу жүрөк*”.

Gray – көбүнчө түссүздүктү, белгисиздикти символдогон түс, бул түстө 3 фразеологиялык бирдик бар.

The gray of the dawn (morning) – күндүн чыгышын сүрөттөөчү фраза, “кулан өөк болуу”[5,с.328], “күндүн көзү(мурду, нуру) чачыраганда”, “тан кулан өөк болгондо”, “тан супа салуу”.

A grey area – иш (маселе) бүдөмүк деген мааниде, “*ши айран*”.

To get gray hair –кайгыдан чач агарганда айтылуучу фраза, “*чачы агаруу*”.

Brown(күрөң) компоненти 4 ФБ камтыйт.

Brown bread –кара ундан жасалган нан, “*кара нан*”.

Brown poser –кошоматчы, “*кошоматка кой союу*”, “*эки жүздүү*”, “*күн тийген жердин күкүгү*”.

Browned off – кыжырлануу деген мааниде, “*сиркеси суу көтөрбөгөн*”, “*кабагын бүркөө*”, “*каары кайноо*”, “*каны суюулуу*”, “*кабагына кар жаап, кирпичине муз тоңуп*”, “*күйбөгөн жери күл болду*”, “*таноосу кыпчылуу*”.

To do brown – алдоо, калп айтуу деген мааниде колдонулат, “*беш өрдөгүн учуруу*”, “*сайга(сазга) аркандоо*”.

Brown study – “катуу ойлоону, маанайы пас” дегенди билдирет, “*башы катуу*”, “*жүз толгонуу*”, “*жесирин жерге салуу*”[5.с.171].

Born with a silvers spoon in one's mouth –колунда бар, бай адамдарга айтылуучу фраза, “*ак сөөк*”.

Жүргүзүлгөн иште англис тилинин түс берүү компоненти бар фразеологиялары кыргыз фразеологиясына которууда бардык эле түстөр орун албагандыгын жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет. Ошондой эле, англис тилиндеги кызгылт көк жана күрөң түстүү компоненттери менен идиомалар табылган жок. Фразеологизмдерде кеңири таралган түстөр - ак, кызыл, сары, жашыл, кара, көк. Түс компоненти бар туруктуу бирдиктер англис тилинин фразеологиялык фондусунда маанилүү орунду ээлейт. Түс аталыштарынын тутуму кеңири өнүккөндүктөн, ар бир түстүн семантикасы кең жана айлана-чөйрөнүн ар кандай кубулуштарын сүрөттөөдө кеңири колдонулат. Кээ бир учурларда түстөрдүн ортосунда семантикалык жактан карама-каршылыктар пайда болот, мисалга алсак, ак-кара сын атоочторду камтыган фразеологиялык бирдиктердин мисалында оңой эле табууга болот. Түс берүү компоненти менен англис тилиндеги фразеологиялык бирдиктерди которуу кыргыз жана англис маданияттарынын ортосундагы олуттуу айырмачылыктардан улам татаал маселе. Муну төмөнкү тыянактардын негизинде байкаса болот. 1) Түс компоненти менен фразеологиялык бирдиктердин котормосунун кеңири тараган түрү - бул сүрөттөө котормосу. 2) Экинчи орунду аналогду же толук эмес эквиваленттерди тандоо ээлейт. 3) Эквивалентти колдонуп которуу. 4) Англис тилиндеги түс спектринин негизги өңдөрүнүн көпчүлүгү оң менен дагы жана терс көрүнүштөр менен дагы байланыштуу, бул англис тилиндеги түс терминдеринин маанилүүлүгүн билдирет.

Колдонулган адабияттар:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремология: Учебное пособие. Наука, 2009. 24-53 С.
2. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь, Москва, 2000. с.13-500.
3. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, Фрунзе-1980, с.12-272
4. Литвинов П.П. Англо-русский фразеологический словарь, Москва-2005, с.67-268.
5. Литвинов П.П. Англо-русский фразеологический словарь, Москва-2000, с.63-381.
6. Осмонова Ж. Конкобаева К. Жапаров Ш. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, Бишкек-2001, с.16-247.

7. Чепурных О. А. Английские фразеологизмы с компонентом цветообозначения: семантика, особенности перевода.г.Москва, июнь 2016 г. — Москва. С. 100-102.

Интернет булактарынын тизмеси:

1. Бообекова К. С. Жүрүш-турушка байланыштуу кыргызча-түркчө фразеологизмдер / İnsan Davranışıyla İlgili Türkçe-Kırgızca Deyimler, Бишкек, 2013. 95-297.<https://new.bizdin.kg/media/books.pdf>
2. Осмонкулов А. Акунова А.Р. Өнөр алды-кызыл тил. ЖОЖдун студенттери үчүн түзүлгөн фразеологиялык минимумдун түшүндүрмө сөздүгү –Б.: 2007.-8-21 б. <https://new.bizdin.kg/media/books/pdf>